

УДК 340.111.55

Ірина Волкова,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ-СТАНІВ

Стаття присвячена дослідженню класифікації юридичних фактів-станів та їх окремих видів. Здійснено системний аналіз підходів до класифікації юридичних фактів-станів на основі узагальнення теоретичних досліджень та приписів чинного законодавства України. Також у статті висвітлено відмінності між юридичними фактами-станами та фактичним складом, до якого входять юридичні факти-стани.

Ключові слова: юридичний факт, юридичний факт-стан, класифікація юридичних фактів-станів, фактичний склад.

Постановка проблеми. Правильна класифікація юридичних фактів-станів має вагомое теоретичне і практичне значення. Теоретична необхідність класифікації полягає в тому, що правильне віднесення їх до певного виду дозволяє виявити особливості тієї чи іншої групи юридичних фактів-станів. А практичне значення визначається тим, що, враховуючи специфіку виду, можна досягти підвищення ефективності використання юридичних фактів-станів у правовому регулюванні. Незважаючи на те що існує безліч юридичних фактів-станів, натепер не розроблено детальної класифікації юридичних фактів-станів.

Стан дослідження. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється значна увага теорії юридичних фактів. Зокрема, її загальнотеоретичному аналізу присвятили свої дослідження В. Б. Ісаков, С. С. Алексеев, Г. В. Кикоть, Г. М. Чувакова, А. М. Завальний та багато інших авторів. Питання юридичних фактів розглядалося також представниками різних галузевих наук: С. І. Реутовим, М. В. Зерніним, О. О. Красавчиковим, А. З. Доловою, В. В. Муругіною, Б. І. Шашківим, С. Я. Фурсою та іншими.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень проблем юридичних фактів, натепер немає комплексних монографічних досліджень, у яких би висвітлювалася проблематика юридичних фактів-станів, а питаннями класифікації юридичних фактів-станів займався лише В. Б. Ісаков.

Метою статті є системний аналіз підходів до класифікації юридичних фактів-станів на основі узагальнення теоретичних досліджень та приписів чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Уперше зробив спробу узагальнити і систематизувати юридичні факти-стани В. Б. Ісаков. Вчений зазначав, що у деяких випадках факт-стан – це триваюча соціальна обставина (наприклад, стан здоров'я). В інших ситуаціях фактом-станом можуть бути правовідносини (наприклад, членство у житлово-будівельному кооперативі). Це зовсім не дискредитує самостійність фактів-станів, тому що правовідносини теж можуть виконувати роль юридичних фактів [1, с. 35].

Ю. С. Новікова критерієм розподілу юридичних фактів-станів на вказані види визначає їх сутність [2, с. 89].

За носієм (суб'єктом) юридичні факти-стани поділяються на:

- 1) юридичні факти-стани фізичних осіб;
- 2) юридичні факти-стани юридичних осіб;
- 3) юридичні факти-стани суспільства;
- 4) юридичні факти-стани держави та державних утворень.

У свою чергу кожен із вищевказаних видів юридичних фактів-станів можна класифікувати за їх властивостями, як це зробив В. Б. Ісаков.

Так, на думку вченого, в основу класифікації юридичних фактів-станів може бути покладено систему ознак особистості, яка використовується у конкретно-соціологічних дослідженнях. Це стать, вік, соціальне походження, національність, належність до політичних партій, освіта, культура, кваліфікація, стаж роботи тощо. Враховуючи дану систему, що відображає саме стабільні елементи у характеристиці особистості, науковець пропонує виділити такі групи юридичних фактів-станів:

- 1) ті, що характеризують загальні фізіологічні ознаки особистості (стать, вік, стан здоров'я);
- 2) ті, що характеризують найбільш загальні соціальні ознаки особистості (громадянство, національність, місце проживання);
- 3) ті, що характеризують сімейно-побутові відносини (шлюб, наявність дітей, утриманців тощо);
- 4) ті, що характеризують трудову діяльність і спосіб отримання доходів (робітник, державний службовець, утриманець, особа, що навчається);
- 5) ті, що характеризують суспільно-політичну діяльність (перебування на виборних посадах в органах державної влади та місцевого самоврядування, відзначення державними нагородами, присвоєння почесних звань та ін.);
- 6) ті, що характеризують ставлення до правопорядку (судимість тощо).

Наведена класифікація не поширюється на юридичних осіб. Але для них також можна окреслити коло найважливіших юридичних фактів-станів. Наприклад, для підприємств до юридичних фактів-станів належать режим

основних і оборотних фондів, режим формування фондів заохочення, режим кредитування тощо [1, с. 36].

Серед юридичних фактів-станів суспільства слід виокремлювати стан громадянської війни і стан миру в суспільстві; стан правового інформування суспільства, стан інформаційного обслуговування суспільства; місцеве самоврядування, органи самоорганізації населення, сім'ю, релігійні організації, громадські організації, професійні спілки, комерційні організації, благодійні організації, політичні партії, засоби масової інформації; нації, національні меншини; еліту, середній та нижчий класи тощо.

Юридичні факти-стани держави та державних утворень за спрямованістю можна поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх юридичних фактів-станів держави та державних утворень належать конституційний договір, надзвичайний стан, особливий період, мобілізація, автономія, суб'єкт федерації тощо.

З-поміж зовнішніх юридичних фактів-станів держави та державних утворень слід зазначити стан війни, стан миру, членство у міжнародних організаціях, міжнародні договори, міжнародні правопорушення (геноцид, апартеїд та ін.). Не варто забувати і про строки. Як приклад, згідно зі ст. 13 Північноатлантичного договору від 04.04.1949, через двадцять років після набуття Договором чинності будь-яка зі Сторін має право припинити свою участь у ньому через рік після передачі повідомлення про денонсацію урядові Сполучених Штатів Америки, який поінформує уряди інших Сторін про денонсування кожного повідомлення про денонсацію [3].

За походженням юридичні факти-стани поділяються на:

- 1) соціальні;
- 2) природні;
- 3) технічні.

Соціальні факти-стани – обставини, що зумовлені діяльністю суспільства або його окремих суб'єктів, які існують тривалий час, мають якість об'єктивної реальності, а також безперервно або періодично породжують юридичні наслідки. Більшість юридичних фактів-станів належить саме до цього виду, наприклад: членство у політичній партії, шлюб, громадянство, національність, судимість.

Необхідно більш детально охарактеризувати природні та технічні юридичні факти-стани.

Природні факти-стани – це обставини, що зумовлені природними властивостями і якостями об'єктів, існують тривалий час, мають якість об'єктивної реальності, а також безперервно або періодично породжують юридичні наслідки.

Так, природні явища, стан яких має велике значення для держави, закріплюються у праві. Вони мають специфічні особливості, зокрема, на них важко вплинути, інколи – взагалі неможливо. Проте їх необхідно враховувати під час здійснення певних видів діяльності. Наприклад, відповідно до пункту 1 розділу XIII Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України», за-

тверджених спільним наказом Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України № 66/73 від 06.02.2017, польоти виконуються на висотах (ешелонах) з урахуванням повітряної, метеорологічної і орнітологічної обстановки [4].

У деяких випадках можливий опосередкований вплив держави на природні явища. Процеси, що відбуваються в природі, часто порушуються внаслідок людської активності, заподіюється шкода тваринному і рослинному світу. Це призводить до екологічного дисбалансу, що негативно відображається на суспільстві та державі (наприклад, екологічні катастрофи). Завдання держави полягає у створенні умов, що сприяють нормалізації екології. З цією метою законодавчо закріплено природні явища, стан яких підлягає постійному контролю з боку держави, розроблено комплекс заходів, що зменшують деструктивний вплив людини. Зокрема, правовій охороні підлягає стан навколишнього природного середовища, стан водних об'єктів, стан лісів, стан корисних копалин, стан геологічного вивчення, охорони і використання надр тощо.

Технічні факти-стани – це обставини, що визначаються технічними характеристиками об'єктів, існують тривалий час, мають якість об'єктивної реальності, а також безперервно або періодично породжують юридичні наслідки.

На відміну від природних, технічні факти-стани пов'язані з діяльністю людини, яка створює техніку для задоволення власних потреб, обслуговує та стежить за її станом. А техніка підвищує продуктивність праці, оптимізує процес виробництва, що сприяє розвитку суспільства. Для нормального функціонування вона повинна підтримуватись у робочому стані. Значимість певного виду техніки визначається сферами її застосування, а також наслідками виходу з ладу. Очевидно, що ступінь небезпеки для суспільства в результаті виходу з ладу мобільного телефону значно нижчий, ніж у разі аварії на атомній електростанції. Для держави не має значення технічний стан праски, що використовується громадянином у побуті, але важливим є технічний стан вимірювального приладу та вантажоприймальної платформи, за допомогою яких здійснюється габаритно-ваговий контроль (сертифікати на них, а також свідоцтва про їх перевірку досліджуються судом під час розгляду справ про стягнення плати за проїзд автомобільними дорогами загального користування великоваговим транспортним засобом). До стану різноманітних технічних об'єктів висуваються різні вимоги: чим більша потенційна шкода, тим сильніше необхідно контролювати стан таких об'єктів. Стан найважливіших із них закріплений у праві.

Технічні факти-стани визначають:

1) процес виготовлення знарядь праці (як приклад, Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» визначає категорію законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, їх стан, порядок проведення перевірки – сукупності операцій, що включає перевірку та маркування та/або видачу документа

про перевірку засобу вимірювальної техніки, які встановлюють і підтверджують, що зазначений засіб відповідає встановленим вимогам [5]);

2) процес виробництва (зокрема, Закон України «Про охорону праці» закріплює стан виробництв, технологій та продукції, стан засобів колективного та індивідуального захисту, стан виробничого обладнання та устаткування, стан безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, стан охорони праці, стан безпеки промислового виробництва, стан умов праці [6]);

3) режим експлуатації (технічний стан транспортного засобу (Правила дорожнього руху, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 [7]), стан гідротехнічних споруд (Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів, затверджена наказом Державного комітету України у справах містобудування і архітектури № 252 від 19.12.1995 [8]), стан технічних засобів охорони (Закон України «Про охоронну діяльність» [9]).

4) загальну ситуацію, що склалася у певній сфері використання техніки (зокрема, стан безпеки дорожнього руху (Правила дорожнього руху, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 [7]).

Указаний вид юридичних фактів-станів закріплюється у законодавстві як еталон у виробництві, експлуатації. Разом із тим він може виступати як реальна характеристика у певній сфері та визначається співвідношенням наявного і належного. Досягнення відповідності належному забезпечується спеціальними суб'єктами. У разі відхилення від них завдається шкода державі та суспільству.

За формою прояву слід розрізняти позитивні і негативні юридичні факти-стани. Позитивні – юридичні факти-стани, що виражають явища дійсності, які існували чи існують на даний час. Негативні – юридичні факти-стани, що виражають відсутність певних явищ дійсності. Наприклад, наявність стажу роботи є позитивним юридичним фактом-станом, а відсутність судимості – негативним.

За значимістю юридичні факти-стани поділяються на основні (головні) і додаткові (підлеглі). Основний юридичний факт-стан найбільш повно відображає сутність конкретної життєвої ситуації, що підлягає правовому регулюванню. Додаткові (підлеглі) юридичні факти-стани мають уточнююче значення, конкретизують та деталізують юридично значущі обставини. Наприклад, основними фактами-станами для призначення пенсії за віком є вік і стаж роботи (ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [10]). Усі інші фактичні обставини (стан здоров'я тощо) мають додатковий характер, зокрема, інваліди по зору І групи – сліпі та інваліди з дитинства І групи мають право на пенсію за віком: чоловіки – після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років; жінки – після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 10 років (ст. 18 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [10]).

Оскільки юридичні факти-стани є фактами суспільного життя, їх класифікація можлива за матеріальним змістом, тобто за належністю до тієї чи іншої сфери суспільних відносин. Наприклад, юридичні факти-стани, пов'язані з правовим регулюванням паливно-енергетичного комплексу (природні монополії у сфері теплопостачання, стан енергетичної безпеки), транспортної сфери (стан дорожнього покриття, технічний стан транспортного засобу), агропромислового комплексу (членство у фермерському господарстві, стан безпечності харчових продуктів), охорони здоров'я (тимчасова непрацездатність, інвалідність) тощо.

За поширеністю у праві слід розрізняти загальноправові, міжгалузеві та галузеві юридичні факти-стани. Загальноправові юридичні факти-стани діють у всіх галузях права, наприклад громадянство. Міжгалузеві юридичні факти-стани закріплюються у двох чи більше галузях права. До них належать осудність, вагітність, інвалідність, стан алкогольного сп'яніння, законне представництво. Галузеві юридичні факти-стани діють лише в одній галузі права. Вони поряд із предметом і методом правового регулювання відображають її специфіку. Як приклад, у кримінальному процесуальному праві закріплено такі юридичні факти-стани: підозрюваний, обвинувачений, тримання під вартою, у трудовому праві – роботодавець, працівник.

За галузями права (за галузевою належністю) юридичні факти-стани поділяються на конституційно-правові (народний депутат, членство у політичній партії), кримінально-правові (судимість, крайня необхідність, необхідна оборона, стан сильного душевного хвилювання, осудність, безпорадний стан), адміністративно-правові (державний службовець, внутрішньо переміщена особа), цивільно-правові (власність, оренда), сімейно-правові (шлюб, нужденність, споріднення, перебування на утриманні, аліментні правовідносини) тощо. Зазначені види юридичних фактів-станів найбільш часто трапляються у практиці. Слід зазначити, що юридичні факти-стани існують у всіх галузях права.

З огляду на зв'язок з відповідними правовими відносинами, необхідно розрізняти матеріальні і процесуальні юридичні факти-стани. Матеріальні факти-стани є підставами руху матеріальних правовідносин. Процесуальні – пов'язані з юридичним процесом, його розвитком і динамікою. Прикладами матеріальних юридичних фактів-станів є громадянство, шлюб, трудові правовідносини. До процесуальних юридичних фактів-станів належить тримання під вартою, арешт майна.

Залежно від документального закріплення юридичні факти-стани поділяються на оформлені і неформлені. Більшість юридичних фактів-станів існує в оформленому, зафіксованому вигляді (так, факт судимості підтверджується обвинувальним вироком суду, наявність освіти – дипломом, інвалідність – висновком медико-соціальної експертної комісії). Разом із тим деякі юридичні факти-стани можуть існувати

в неоформленому вигляді. В. Б. Исаков подібні юридичні факти назвав латентними (прихованими) [1, с. 40]. До останніх належать позика грошових коштів без додержання письмової форми, стан здоров'я, незаконне зберігання боєприпасів.

За складом (структурою) слід розрізняти прості та складні юридичні факти-стани.

Прості – юридичні факти-стани, що складаються з одного факту, якого досить для настання юридичних наслідків. Наприклад, ч. 2 ст. 110 СК України передбачає, що позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини [11].

Складні – певна сукупність елементів одного юридичного факту-стану, необхідного для настання юридичних наслідків. Вони містять декілька юридично значущих ознак. Зокрема, факт дієздатності громадянина містить у собі як суб'єктивний елемент – здатність своїми діями здобувати і реалізовувати права і виконувати обов'язки, так і об'єктивний елемент – вік. Типовим прикладом складних юридичних фактів-станів є правопорушення, яке також може бути юридичним фактом-станом, що складається з декількох елементів суб'єктивного і об'єктивного характеру [12, с. 349] (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони, суб'єкта).

Складні юридичні факти-стани не слід ототожнювати з фактичними складами, що включають в себе юридичні факти-стани. Фактичний склад – це система юридичних фактів, передбачених нормами права в якості підстави настання юридичних наслідків, у тому числі виникнення, зміни і припинення правовідносин [13, с. 19]. Наприклад, згідно зі ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності за наявності страхового стажу [14].

Незважаючи на те, що однією з ознак юридичних фактів-станів є тривалість у часі, вказана обставина також може бути критерієм їх класифікації на безстрокові та строкові (строки). Безстрокові юридичні факти-стани породжують юридичні наслідки на невизначений строк, тобто не вказується момент, з якого вони втрачають дію. До них належать шлюб, усиновлення, громадянство, членство у релігійній організації, власність. Строки – юридичні факти-стани, у яких настання юридичних наслідків зумовлене конкретним моментом чи періодом у часі (наприклад, оренда, аліментні правовідносини, домашній арешт).

Висновки.

Отже, незважаючи на те, що існує безліч юридичних фактів-станів, а їх класифікація – необхідний засіб вивчення правовідносин, особливостей правового регулювання, її ще не

розкрито повною мірою. Подальший розвиток класифікації юридичних фактів-станів необхідний для вирішення різноманітних завдань юриспруденції, у тому числі підвищення ефективності правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – Москва: Юрид. лит., 1984. – 144 с.
2. Новикова Ю. С. Классификация правовых состояний / Ю. С. Новикова // Проблемы права. – 2005. – № 1. – С. 89-94.
3. Північноатлантичний договір від 04.04.1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950_008 (дата звернення: 30.12.2017).
4. Авіаційні правила України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України : затв. наказом Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України від 06.02.2017 №66/73//Офіційний вісник України. – 2017. – №45. – Ст. 1416.
5. Про метрологію та метрологічну діяльність : Закон України від 05.06.2014 № 1314-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 30. – Ст. 1008.
6. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
7. Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.
8. Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів, затверджена наказом Державного комітету України у справах містобудування і архітектури № 252 від 19.12.1995.
9. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 № 4616-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 2. – Ст. 8.
10. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
11. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
12. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2010. – 584 с.
13. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В. Б. Исаков. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 128 с.
14. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

Статья посвящена исследованию классификации юридических фактов-состояний и их видов. Осуществлен системный анализ подходов к классификации юридических фактов-состояний на основании обобщения теоретических исследований и предписаний действующего законодательства Украины. Кроме того, в статье отражено отличие между юридическими фактами-состояниями и фактическим составом, в который входят юридические факты-состояния.

Ключевые слова: юридический факт, юридический факт-состояние, классификация юридических фактов-состояний, фактический состав.

The article is devoted to problems of jural facts-states classification. The author pays attention to system analysis of jural facts-states classification based on theoretical research and active legislation of Ukraine. Moreover the author represents differences between jural facts-states and set of facts with jural facts-states.

Key words: jural fact, jural fact-state, jural facts-states classification, set of facts.

